

MACAR GÖZÜYLE OSMANLI İMPARATORLUĞU VE TÜRKİYE (1850-1940)

Gábor FODOR*

Öz

19. yüzyılda Türk-Macar ilişkilerinin iyileşmesiyle birlikte çok sayıda Macar çeşitli sebeplerden dolayı Osmanlı İmparatorluğu'na seyahat etme fırsatı yakalamışlardır. Göçmenler, gönüllüler, çeşitli dallardan bilim adamları ve mimar, İstanbul ve diğer Türk şehirlerini ziyaret edip günlükler ve kitaplar halinde anılarını bize aktarmışlardır. Sultan II. Abdülhamid, Enver, Cemal ve Talat Paşalar ve Mustafa Kemal Atatürk gibi dönemin önemli simaları hakkında kayda değer ayrıntılar paylaştan bu Macar kaynaklarına ışık tutmak bu makalenin asıl amacıdır. Aynı kaynaklar, önemli şahsiyetlere dair verdikleri malumatın yanı sıra Osmanlı sosyolojisi, folklorü, etnografyası ve ekonomisine dair tespitler de ihtiva etmektedirler. Bu kaynakların en kısa zamanda Türkçe tercümeleriyle okuyucularla buluşturmak en büyük temennimizdir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Macarlar, günlükler, Türkiye cumhuriyeti, seyyahlar.

Macaristan'daki Osmanlı hakimiyetinin sona ermesi ve eski Macar topraklarının çoğunun Avusturya İmparatorluğu'nun hakimiyeti altına girmesi Türk-Macar ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı olarak nitelendirilebilir. Yüzyıllar boyunca birbirlerinin en büyük düşmanı olan Türk ve Macar halkları, 19. yüzyıldan itibaren birbirlerine daha sıcak bakmaya başlamışlardı. Bunun bir sebebi, Macarların, Avusturya imparatorlarının mutlakiyetçi idarelerine karşı girişilen başarısız milli mücadeleleri ve bağımsızlık savaşlarının ardından Osmanlı topraklarına sığınan liderlerinin mülteci olarak kabul edilmesidir.¹ Imre Thököly (1657-1705),² Ilona Zrínyi (1643-1703),³ Ferenc Rákóczi (1676-1735)⁴ ve Kelemen Mikes (1690-1761)⁵ gibi önemli siyasi ve kültürel şahsiyetlerin İzmit ve Tekirdağ kasabalarına yerleştirilmeleri hadisesinde olduğu gibi 1848-1849 Bağımsızlık Savaşı'nın kaybedilmesi sonucunda binlerce kişi Osmanlı İmparatorluğu sınırına geçerek Avusturya ve Rus birliklerinden kaçmıştır. Bunlardan kimisi geçici, kimisi kalıcı olarak Osmanlı top-

* Tarihçi-türkolog, İstanbul Macar Kültür Merkezi müdürü, gabor.fodor@bbi.hu.

¹ En önemli mültecilerin listesi için bkz.: Hermann, R. – Joó, A. – Mészáros, K. – Seres, I., *Türkiye'de Kendilerine Sığınma Hakkı Tanınan Macar Mültecilerinin Özyaşamlarından Özetler*, Budapeşte: Macar-Türk Dostluk Derneği Yayınları, 2010.

² Seres, I., *Imre Thököly ve Türkiye*, Budapeşte: Macar-Türk Dostluk Derneği Yayınları, 2006; Gungörüş, N., *Imre Thököly'nin İzmit Günleri: Késmárk Kontu, Kuruc Önderi, Orta Macar Kralı ve Erdel Beyi Imre Thököly'nin Hayatı ve İzmit Günleri*, Kocaeli, 2014.

³ Várkonyi, Á. R., *Ilona Zrínyi „Avrupa'nın En Cesur Kadını”*, Budapeşte: Macar-Türk Dostluk Derneği Yayınları, 2006.

⁴ Dávid, G. – Köpeczi, B. – Tasnádi, E. – Fodor, P. – Tóth, F. – Balla, A. – Nagy, F. – Tóth, T. – Somogyi, G., *II. Ferenc Rákóczi'nin Hayatı ve Türkiye'deki Sürgün Günleri*, Budapeşte: Macar-Türk Dostluk Derneği Yayınları, 2005.

⁵ Hóvári, J. – Tasnádi, E. – Tüskés, A. – Tüskés, G. – Vásáry, I., *Tekirdağ Tarihinin Macar Yazarı Kelemen Mikes*, Budapeşte: Macar-Türk Dostluk Derneği Yayınları, 2012.

raklarında barınarak İstanbul'da kalabalık bir Macar kolonisi oluşturmuşlardır. Ayaklanmanın lideri olarak tanınan Lajos Kossuth (1802-1894)⁶ ve maiyeti ise Kütahya'ya yerleştirildikten iki sene sonra Londra'ya geçip ABD'ye kaçmışlardı.

Bu mültecilerden geçici olarak nitelendirdiklerimiz arasında, Macarların ilk bağımsız hükümetinde Savaş Bakanlığı görevinde bulunan Lázár Mészáros (1796-1858), günlüğünde Vidin ve Kütahya'daki günlerini kısaca anlatırken durumundan pek memnun olmadığını okuyucularla paylaşmıştır. Aylar boyunca Bulgaristan'da bekletilmesi ve bağımsızlık savaşının lideri Lajos Kossuth ve diğer Macarlarla birlikte Kütahya'ya yerleştirilmesi pek hoşuna gitmeyen Mészáros Kütahya'daki günlerini şöyle anlatmıştır: *'Saat 4-5 arasında uyanıp kahve içiyoruz. Saat 6 ve 8-9 arasında yakındaki tepelere çıkıp gezinti yapıyoruz. Yorulunca eve dönüp kahvaltımızın kalanını yiyoruz. Sonra iş başına; yani tarih, Osmanlıca dil bilgisi, roman gibi kitapların okunması. Sonra öğle yemeğini birlikte yiyoruz.... Öğleden sonra zaman geçsin diye kahve içip tavla oynuyoruz, kitap okuyoruz ve gezintiye çıkıyoruz.'*⁷

Sumen şehrinde bir sene geçiren meşhur aktör Gábor Egressy (1808-1866), şehrin çok bakımsız halde olan evlerinden ve oradaki Ortodoks ve Ermeni Hristiyan tebaanın âdetlerinden bahsetmiştir.⁸ İlk bağımsız hükümetin İçişleri Bakanı olan ve daha sonra da Başbakanlık görevine yükselen Bertalan Szemere (1812-1869) ise çok detaylı bilgiler aktararak İstanbul'un o anki halini titizlikle incelemiştir. Kadınların harem hayatından erkeklerin hamam ve kahvehane hayatına kadar, kölelik sisteminden kadınların toplumdaki rolüne kadar çeşitli konuları ele alıp bunları günlüğünde güzel bir şekilde anlatmıştır. Heyecan verici bir karşılaşmasını şöyle nakletmiştir: *"Bir derviş, büyük bir adım atıp yolumu kesti. 'Benden ne istiyorsunuz?' diye gözlerine baktım. 'Hiçbir şey' diye Macarca cevap verdi. 'Sadece Macarca selam vermek istemiştim' dedi. Macarca bilmesine çok şaşırdım. Bir dakika boyunca derviş kıyafeti giyen bir seyyar olduğunu zannedip yüz ifadesi, esmer derisi, büyük burnu, beyaz sakalı, zayıf kıyafeti ve genel olarak gösterdiği tutum ve görünüşünden doğu kökenini kolayca fark edebildim. Heyecanlanıp cevap verdim ve yüksek sesle muhabbet etmeye başladık. 'Camiden çıkalım, ibadet yerlerinde bu kadar yüksek sesle konuşmak bizde saygısızlıktır. Müezzin de ezan okumaya başladı, insanlar dua etmek için bir araya geliyorlar' dedi.'*⁹ Szemere birkaç satır aşağıda dervişin Macarca bilmesini şöyle açıklıyordu: *'Öyle görünüyor ki Türkçe, Arapça, Farsça, Yunanca, Fransızca, Macarca, Sırpça, Ermenice bildiği ve sıraladığım ilk beş yabancı dilde okuma-yazma*

⁶ Hermann, R., *Lajos Kossuth ve 1848-49 Yıllarında Macar Özgürlük Savaşı*, Budapeşte: Macar-Türk Dostluk Derneği Yayınları, 2003.

⁷ <http://terebess.hu/keletkultinfo/meszaros.html>

⁸ *Egressy Gábor Törökországi Naplója 1849-1850 [Gábor Egressy'nin Türkiye Günlüğü 1849-1850]*, Pest: Kozma Vazul Ny., 1851.

⁹ <http://terebess.hu/keletkultinfo/szemere1.html#14>

yeteneğine de ileri derecede sahip olduğu için hükümet tarafından ara sıra Avrupa ve Asya'daki ülkelere bilimsel geziler yapmak üzere gönderilmişti. Macaristan'a bağlar arasında, Kral Ilcanın yakınında beyaz şapel olarak yükselen Buda tarafında olan aziz babanın türbesini görmek için sekiz defa gitmişti.¹⁰

1853'te gemiyle İstanbul'a gelen Macar general György Klapka (1820-1892), ülkeyi ve siyasî gelişmeleri bir askerin gözüyle bizlere aktardı. Gelibolu'dan geçerken şunları vurguladı: *'İki sahilde şehirlerden bir saat yürüme mesafesinde yükselen kaleler içinde altışar tane obüs ve 40-45 tane top fark edebildim. Savunma sistemin çok zayıf ve bakımsız halde olduğunu anlatan, Türklere karşı dünya kamuoyuna gönderilen dedikodular yalan çıktı. Halleri güzeldir hatta çeşitli ilaveler ve tamiratlar de söz konusudur. Bir filo ne kadar güçlü olursa olsun bu tahkim edilmiş boğazdan geçmesi zor görünmüyor, kolayca yok edilecektir.'*¹¹

1848-49 bağımsızlık savaşının ardından Osmanlı topraklarına sığınmış Macar generallerin bir kısmı Ruslara karşı Osmanlı devletini sadece sözlerle değil, savaşarak da desteklemiştir. György Kmety (1813-1865), Richard Guyon (1813-1856) ve József Bem (1794-1850) gibi isimler, kimisi zahiren kimisi kalben İslam inancına geçip orduya katılma fırsatı bulmuşlardır. Paşa rütbesine yükselince Kmety (İsmail Paşa) ve Guyon (Hurşid Paşa) Kars savunmasının başında iken Kırım savaşı sırasında şehri Ruslara karşı yıllar boyunca başarılı bir şekilde savunmuşlardır.¹² Aynı şekilde József Bem, Murat Paşa adını almış; Halep etrafında ayaklanan Arap aşiretlerin bastırılmasında ve Halep'teki ilk baruthanenin kurulmasında önemli rol oynamıştır.

Biraz daha ileri bakınca, 1860'lardan yüzyılın sonuna kadar Macaristan'dan en çok bilim adamları, kâşifler ve seyyahlar Anadolu'yu ziyaret etmişlerdir. Onlardan en bilinen isim Arminius Vámbéry'dir. Macaristan'ın ve aynı zamanda dünyanın ilk Türkoloji bölümünün temellerini atan bu isim hem Orta-Asya'da derviş kıyafetiyle keşif turu yapması, hem sonraki dönemde İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkileri yakından takip etmesi nedeniyle dünya çapında da ün kazanmıştır.¹³ Macera dolu hayatının ayrıntılarına çok girmeden İstanbul'daki hayatından birkaç ilgi çeken ve önemli vaka-ya ışık tutmak isterim. İstanbul'da geçirdiği ilk dönemde özellikle bağımsızlık savaşından İstanbul'a sığınan Macarlarla birlikte kalıp seçkin Osmanlı ricaline yabancı dil dersleri vermeye başlamıştır. Aralarında Osmanlıca ve Farsçanın da bulunduğu 10'dan fazla yabancı dil bildiği için hızla yükselmiştir. Bir paşa ko-

¹⁰ <http://terebess.hu/keletkultinfo/szemere1.html#14>

¹¹ Klapka, G., *Emlékeimből [Hatıralarımdan]*, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1986, s. 371.

¹² Arbanász, I. – Ayan, D. – Csorba, G. – Hermann, R. – Hóvári, J., *Macar Generalleri Osmanlı Hizmetinde. Richard Guyon ve György Kmety. Hurşid Paşa ve İsmail Paşa*, Budapest: Macar-Türk Dostluk Derneği Yayınları, 2013.

¹³ Alder, L. – Dalby, R., *The Dervish of Windsor Castle. The Life of Arminius Vambery*, London: Bachman and Turner Ltd., 1979.

nağında mürebbiyelik ettiği zamanda haremdeki kadınlarla olan bir macerasını şöyle anlatmıştır: 'Yarım sene geçtikten sonra büyük hanım, yaşlı ve diş ağrısı çeken bir odalık ile Pera'ya bir Frenk (yabancı) diş doktoruna birlikte gitmemize izin verdi. Pera'ya giden yol fazla uzun ve dik olduğundan bir mola verip yol kenarında oturan bir Macar arkadaşına uğradık. Sonraki haftalarda birçok genç kadının birden bire acil diş ağrısı çekmesinden o günkü nazik ağırlama ve misafirperverliğin herhalde o yaşlı kadının hoşuna gittiğini zannetmiştim. Pera'ya gitmek için genç bayanlara de eşlik etmek zorunda kaldım.'¹⁴ Bir sonraki işi ise divanda yüksek mevkide çalışan biri olan Afif Bey'in konağındaydı. Orada tanıştığı önemli bir isim hakkında şunları aktarmıştır: 'Evimiz, o dönemin önemli isimlerinin bulunduğu mekan, II. Mahmut türbesinin tam karşısında, saraya çok yakındı. Avrupa çapında bilinen ve Türk anayasasının babası olarak kabul edilen Mithat Paşa ile ki o dönemde Mithat Efendi olarak paşamın evinde sekreter olarak çalışıyordu, orada tanıştım. Çok zeki, huysuz kanlı ve hayalperest Mithat o dönemde Fransızca öğreniyordu, ama sözlüğünü her zaman eline almak için gerekli sabrı yokken her gün birkaç saat birlikte Fransızca okurduk. Buna karşılık olarak Saadeddin'in Kemalpaşazadesi'¹⁵ gibi zor okuyabilen bazı eserlerin anlayabilmemi ve Nuruosmaniye Medresesinde softalarla birlikte meşhur hoca ve hukukçuların sunumunun dinleyebilmemi sağladı.'¹⁶

İstanbul'da geçirdiği ilk zamanlarda tanıştığı kişilerin yüksek mevkiye yükselmesi nedeniyle sonraki yıllarda ve özellikle 1880 ve 1890'larda Vámbéry, İngilizler ve Türkler arasında arabulucu olarak İngiliz gizli servisi tarafından görevlendirilmiştir. Sultan II. Abdülhamid ile ilişkisi çok iyi olduğu için ara sıra Sultan onu şahsen kabul edip saatlerce sohbet etmişlerdir. İngiltere'ye gönderdiği ve 2005 yılından itibaren İngiliz arşivlerinden serbestçe erişilebilen raporlarda Sultan II. Abdülhamid ile 1889'da gerçekleşmiş olan buluşmasını şöyle anlatmıştır: '(Konu yine Boğaz ve Gelibolu bölgesi) Yine kötü ve hatalı bir düşünce, bunun değişmesinde sizin payınızın da olmasını rica ederim. İlk olarak söylemem gereken şey şudur: Bu ülkenin tek lideri olarak istediğim zaman evimizin iki kapısını kapatabilirim. İlk olarak sağ taraftaki sonra ise sol taraftaki kapıyı tahkim etme iradem hususunda kimsenin müdahale hakkı yoktur. Bu karar sadece ve sadece bana aittir. Ve eğer ben tesadüfen ilk olarak Gelibolu tarafının güçlendirilmesine karar verirsem, bu, İngiltere, İtalya, Avusturya ve Yunanistan gibi ülkelere karşı atılan bir adım anlamına gelmez. İlk olarak Karadeniz kapısını güçlendirirsem de Kuzey'deki tek deniz gücüne sahip olan Rusya ne der acaba?'¹⁷

¹⁴ Vámbéry, Á., *Küzdölmeim [Mücadelelerim]*, Dunaszardahely: Liliium Aurum, 2001, s. 111.

¹⁵ Vámbéry, burada 16. yüzyılın meşhur Osmanlı din alimi ve müverrihleri Hoca Saadeddin ve İbn Kemal'i karıştırmış gibi görünüyor.

¹⁶ Vámbéry, s. 112.

¹⁷ FO/800/32. Sir Philip Curry'ye gönderdiği 4 Haziran 1889 tarihli mektubu. (Foreign Office Arşivi, Londra)

Sonraki buluşmalarda bu konu yine ortaya konulmasına rağmen 1890'ların en önemli konusu Ermeni sorunuydu. Macar bilim adamı bu konuyla ilgili yazmış olduğu ve Times gazetesinde yer alan bir makalesinde Sultan II. Abdülhamid'e ilişkin şu yorumlarda bulunmuştur: *'Söylemeyi unutmuşsunuz ki, bu konuyu Bulgar sorununa benzetmek hatalı bir yaklaşımdır. Her şeyden önce Ermenistan'a sadece coğrafi bir kavram olarak yaklaşmamızda fayda var sanırım, siyaset ve etnik anlamındaki önemini yüzyıllar önce kaybetmişti. Ermeni aşırı milliyetçilerin hayal ettiği büyük Ermenistan bölgelerinde, yani Erzurum, Bayezid, Muş, Erzincan, Van, Bitlis, Diyarbakır gibi bölgelerde yerli nüfusun üçte ikisi Müslüman, özellikle Türkler ve Kürtler, ve aralarında Katolik, Protestan ve Ortodokslar da bulunduğu üzere sadece üçte biri Ermeni'dir. İngiliz liberaller benden oradaki Müslüman çoğunluğu bu fanatik ve medeni olmayan azınlığın eline vereceğimi ve Rusya'nın çıkarlarına yol açacağımı mı sanıyorlar? Eğer Avrupa'daki siyasetçiler Ermeni asıllı paşalarımızla görüşüp tanışınca tüm Ermeni milletinin bu kadar medeni olduğunu zannediyorsa çoktan yanıltılmışlardır. Agop ve Artin Paşa, Vahan Efendi vs. gibi isimler Ermeni kültürünü değil daha çok Osmanlı efendi kültürünü taşıyan kimseler.'*¹⁸

Vámbery, bu görevine resmi olarak hayatının sonuna kadar devam etmesine rağmen İngiltere ve Rusya arasındaki ilişkilerin iyileşmesiyle birlikte Rusya'nın düşmanı olarak tanınan Macar Türkolog asrın sonundan itibaren İstanbul'a bir daha gönderilmedi, gidemedi.

Vámbery, Osmanlı İmparatorluğu'nun dört köşesini gezen ve önemli şahsiyetlerle tanışan tek Macar bilim adamı değildi. Özellikle Arap bölgelerini yakından inceleyen Gyula Germanus (1884-1979), Türk adetlerine ve masallarına karşı ilgi gösteren Ignác Kúnos (1860-1945), 1908 senesindeki değişikliği (II. Meşrutiyeti) yakından takip etme fırsatı bulan Gyula Németh (1890-1976) ve ilk bilimsel etnografik incelemeleri başlatan etnolog István Györffy (1880-1959) aklımıza gelen ilk isimlerdir. Germanus, 1890'ların sonunu İstanbul'da geçirdiği gibi Türk arkadaşlarıyla Selanik'e giderken trende ilginç bir karşılaşma hikayesine şahit olmuştur: *'Yoldaşlarımız arasında Kamil Efendi isimli bir memur, Cevat isimli bir gazeteci ve Cemal Bey isimli sivil kıyafetli bir asker vardı. Bir istasyonda aramıza yakışıklı, güzel bakışlı ve uzun kirpikleri olduğu için biraz kız görünüşe sahip olan bir adam geldi. İsmi Enver Bey idi ve sonraki muhabbetten asker olduğunu fark ettim. Siyaset hariç her konuya değindik, ama birileri muhabbetimizi daha yakından takip etseydi kolayca gizli polise şikayette bulunabilirdi... Arkadaşım Faiz bir durakta posta arabasına geçip birkaç dakika sonra Talat adlı, esmer ve güler yüzlü bir memurla döndü. Çok keyifli bir yemek geçirirken kaynatıyorduk. Enver, yemeği bitince Talat'a tabakları gülererek uzat-*

¹⁸ FO/800/32. Sir Philip Curry'ye gönderdiği 22 Ekim 1889 tarihli mektubu. (Foreign Office Arşivi, Londra)

*tı ve posta arabasından akan sudan bulaşık yıkamasını istedi.*¹⁹ Kolayca fark edebildiğiniz gibi o gün tanıştığı kişiler sonraki dönemin önemli liderleri, Talat, Enver ve Cemal Paşalar idi.

Ignác Kúnos, İzmir ve Bursa bölgelerini gezdikten sonra Bursa'da Hidrellez şölenine katılma fırsatı bulmuştur. Orada gördüğü olayları şu şekilde aktarmıştır: *'Bir taraftan Türk kadınların şarkısı, diğer taraftan ise Rumlar ve Ermeniler kiliselerinden çıkıp çayirlara doğru Hidrellez gününü kutlamak için acele ediyorlar. Kimi eşeğe biniyor, kimi yürüyerek yaklaşıyor. Rumlar ve Ermeniler ayrı ayrı duruyor, aynı yerde duramazlar. Eski atasözü herhalde çok doğrudur: Eşek derisinden post olmaz; Urum Ermeniye dost olmaz.'*²⁰

Gyula Németh, önemli bir dönüm noktasında Türkiye'de olduğundan dolayı çok hareketli zamanlardan bahsetmiştir. 1908 Devrimiyle anayasanın tekrar ilan edildiği zamanı kısaca şöyle anlatmıştır: *'İstanbul'daki yeni düzen beni çok şaşırtmadı. Anadolu ortasında iken bile yeni ve özgür bir Türkiye'de olduğumu kanıtlayan birçok olumsuz şeyle karşılaştım. Ben bunu hiç istememiştim. Eski düzen olduğu zamanda zaten bir türlü düzenin koruması altındaydım, yeni düzenin geldiği noktada, yani hürriyetin ve özgürlüğün gelmesiyle birlikte burada kalmak hiç istemedim. Anadolu Türkleri misafirperver olmalarına rağmen birçoğu zaten hırsızdı. Devletin ve eski patronların kaybolmasını ve yerlerine yeni birinin ortaya çıkmadığını fark etmeleri onlar için herkesten aynı miktarda çalabilmeleri ve kendilerini kaybetmeleri anlamına geldi.'*²¹ Macaristan'ın iki dünya savaşı arasındaki dönemde idare eden Miklós Horthy (1868-1957) de, İkinci Meşrutiyet zamanında İstanbul'da Sefirin gemisinin kumandanıymış. Anılarında Türkler hakkında güzel şeyler yazması ve Türkleri sevmesinin nedeni de o dönemde Türkiye'de bulunmuş olmasıdır.

Biraz önce bahsettiğim gibi bilim adamları dışında seyyahlar ve tüccarlar da ülkeyi görmek için Anadolu yakasına seyahat etmişlerdir. Bunlardan bazı önemli isimler Macaristan'ın en ünlü seyyahı Balázs Orbán (1829-1890)²², dönemin Osmanlı ekonomisiyle ilgili çalışmalarıyla tanınan Adolf Strausz (1853-1944)²³, Turancı akımın önemli Macar şahsiyeti şövalye Dr. Béla Horváth²⁴ ve Arap atlarının peşine düşerek bugünkü Irak bölgelerini gezen Mihály Fadlallah el Hedad (1841-1924)²⁵ isimli Lübnan kökenli bir Macar askerdi.

¹⁹ Germanus, G., *A Félhold Fakó Fényében [Hilalin Soluk Işığında]*, Budapest: Táncsics Könyvkiadó, 1963, s. 47-48.

²⁰ Kúnos, I., *Anatóliai Kepek [Anadolu'dan Kareler]*, Budapest, 1893, s. 17.

²¹ Németh, G., *Kóborlások Kisásziában [Anadolu'daki Geziler]*, Budapest: Magyar Földrajzi Intézet, 1913, s. 39.

²² Orbán, B., *Törökországrol s Különösen a Nökröl [Türkiye'den ve Özellikle Hanımlardan Bazı Satırlar]*, Budapest: Terebess Kiadó, 1999.

²³ Strausz, A., *Törökország [Türkiye]*, Budapest, 1905.

²⁴ Béla, H., *Anadolu 1913*, terc. Tarık Demirkan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

²⁵ Fadlallah el Hedad, M., *Utazásom Mesopotámiában és Irak-Arábiában [Mesopotamya ve Irak-Arabistan'da Seyhatim]*, Budapest: Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság-Révai

Onların hikayesine fazla girmeden Birinci Dünya Savaşı dönemine geçsek, o yıllarda Osmanlı topraklarına gelen iki Macardan bahsetmekte fayda vardır: Birisi, Çanakkale Muharebeleri sırasında bölgeye girme şansı bulan muhabir Béla Landauer'dir (1870-1922). Giriş ruhsatını alınca hemen Arıburnu'na geçtiği sırada önemli gözlemlerini okuyucularla şu şekilde paylaşmıştır: *'Bir anda atların sesi geliyor arkamdan. Sesin kaynağına doğru bakınca tek başına yaklaşan bir süvari gördüm. Uzaktan uzun boylu silüetini farkettim. Gri üniforma ve Türk tropik miğferi var üzerinde. Yaklaşıyor. Önüme geldiğinde atını yavaşlatıyor ve ben selam vermek için elimi uzatıp ismimi söyleyince 'o' olduğumu bilmek istedi. Ben Liman diye kendini dostça tanıtmakla birlikte elimi sıktı ve şöyle dedi: Geldiğinizi haber aldım. Hoş geldiniz. Geldiğinize sevindim. Orada, ağaçların arkasında çadırım var, ileriye gidip sizi bir muhabbet için beklerim'*²⁶ Biraz aşağıda Landauer şu şekilde devam ediyor: *'Her şeyden önce size söylemek istediğim budur: Donkarkız (Dunkerque) bombalanıyor, Karpatlarda büyük bir zafer söz konusu ve buradaki işler de iyiye gidiyor. Düşmanı Kabatepe'den attık ve Arıburnu önünde denize doğru aşağı inen son bir tepede kendisini koruyabiliyor. Seddülbahir zirvesinde kararsız halde durup üç taraftan donanma desteği almasına rağmen ileriye gidemiyorlar. Benim düşüncelerim ilginizi çeker mi acaba? Yani İngilizler, Türklerin değerini bayağı küçümsemişler ki, şu an en ağırından bunun cezasını çekiyorlar. En kötü durumlarda bile Balkan Savaşlarındaki Türk ordusuyla karşı karşıya geleceklerini sanmışlar herhalde. Farkını zaten görüyorlar. Ve fark sadece İngilizleri şaşırtmadı.'*²⁷

Landauer, birkaç gün sonra Arıburnu'dayken başka biriyle de tanışmıştı: *'Tümen komutanı Albay Kemal Bey ile nihayet görüşme vakti geldi. Genç subay çok hoş bir şekilde karşılıyor ve Arıburnu'ndaki önemli rolünü çok mütevazı bir şekilde anlatıyor. Arıburnu'ndaki kara çıkartma harekâtı çok hızlıca gerçekleştiğinde 25 Nisan tarihinde Kemal Bey'in tümeni yarımadanın iç bölgelerinde bulunmuştu. Öğleden sonra saat bir civarında emri altında olan iki alaydan biri, yani 27. alay kıyıya doğru yaklaşıp 57. alayın başında kendisi sağ çaprazda bulunuyormuş. Çıkartma harekâtına dair ortada bir işaret yokken sadece filonun hareketinden bu bölgelerde çıkartma olabileceğinin ne denli yüksek bir ihtimal olduğu fark edilebilmiş. Kemal Bey, 15 kişiyle bölgeye bir göz atmak için çıktıktan sonra birden bire bir tepeden aşağı koşarak yaklaşan çok sayıda düşman askerini görmüş. 15 kişiyle siperden ateş açarak düşmanı korkutmuş, geri çekilmelerine sebep olmuş. Bu şekilde diğer iki alayın bölgeye varılmasına kadar yeterli zamanı kazanıp bir saat sonra taarruz edenler karşısında sağlam bir savunma hattı kurmuş.'*²⁸

Testvérek, 1904.

²⁶ Landauer, B., *Glória*, Budapest: "Élet" Irodalmi és Nyomda Részvénytársaság, 1916, s. 171.

²⁷ Landauer, s. 172-173.

²⁸ Landauer, s. 198.

Atıfta bulunmak istediğim diğer kişi de Birinci Dünya Savaşı'nda Halep ve Musul bölgelerinde görev yapan Dr. Emil Vidéky'dir (1879-1960). Kaleme aldığı konular arasında savaşın en kötü tarafını şöyle anlatmıştır: *'Savaşta en kötü anılarım bu zamanlardandır. Türk askerler, çocukları tuzağa düşürdükten sonra öldürüp etlerini pazarda satan bir kadını astı. Yanında küçük kollar ve bacaklar da bulunmuş. Piramit şeklinde yapılan idam sehпасı üzerinde suçunu açıklayan ve boynuna asılmış olan bir tabelayla aşağı sallanan kadını halktan askerler korudu. Geçerken, yüksek ihtimalla bir çocuğun annesinin - ki yavuz bir kadındı - sıradan çıkarak ölü kadının topuğuna sarıldığını gördüm. İnsan birçok şeye dayanıklı olmasına rağmen bu manzaraya tahammül edemedim.*²⁹ Bundan sonra, daha hoş bir akşamı anlatırken tanıdık diğer bir Macardan da bahsetmişti: *'Akşamlarda Tahy ve Pongracz bizde, fıstık ağaçları altında otururlardı. Konsolosluk şehrin iç kısmında, sütunlu ve su mermerleriyle kaplanmış bir iç avluya sahipti. Vefat eden Arap eşiyile ortak ve çok tatlı Arap prensesiyle, yanında küçük kızıyla Tahy orada oturuyordu. Kızıyla çok iyi ilişkimiz olduğu için sık sık oyun oynamak amacıyla ona bakan Arap kadını bizim evimize geldiler.*³⁰ Bahsi geçen László Tahy (1881-1940) Macaristan'ın ilk Türkiye elçisi olarak görev yapmıştır.

Bahsetmek istediğim son dönem ise 1920-1930'lardır. Macarlar, Mustafa Kemal Atatürk'ün davetiyle Türkiye'ye o vakte kadarki en sık ziyaretlerini gerçekleştirmişlerdir. Macar mimarlar, mühendisler, bilim adamları, işçiler vb. bu eşsiz fırsatı yakalamak ve yeni cumhuriyetin inşasında rol almak istedikleri gibi gelenlerin sayısı birkaç bini de aşmıştır. Onlardan sadece birkaç tanesinin günlüğüne bakmak için yerimiz var. Bu sefer, Etnografya Müzesi kurucusu Gyula Mészáros, Meteoroloji öncüsü Havabakan Aksakal Antal Réthly, Atatürk çiftliğinin baş bahçivanı János Máté, Türk Milli Arşivlerinin kurulmasında önemli rol oynanan iki Macar Türkolog Imre Karácsony ve Lajos Fekete'den değil, daha çok tanınmamış olan birkaç Macar'dan söz edeceğim. Onlardan biri yol mühendisi olarak Kayseri-Kahramanmaraş bölgesinin dört bir tarafını gezen Tibor Fehértajy'dır (1898-1942). İşe başlamadan önce resmi bir izin almak amacıyla Ankara'daki Nafia Vekâleti'ne her gün uğrayıp bazı deneyimler edinmişti: *'Türkler çok acayıptır. Zamanla ilgili yaklaşımları ilginçtir: Zamana hiç önem vermezler. Avrupaî temponun hiç anlamı yok. Amerikalının bile. Her şey yavaş yavaş gidiyor.... Benim gibi buradaki işler arasında takılan komik bir Alman beyefendi Türk hiyerarşisini şu sözlerle açıkladı: 'Eğer Türk makamlarda çalışanların pozisyonunun tam olarak olduğunu anlamak isterseniz saat 10 ve 11 arasında bir bakanlığa uğramanızı tavsiye ederim. Birisinden bu ve şu beyefendinin gelip gelmeyeceğini bir sorun! Hangisinin ne rütbede olduğunu*

²⁹ Vidéky, E., *Törökországi Kalandok a Világháborúban [Birinci Muharebe Esnasında Türkiye'deki Maceralarım]*, Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1933, s. 58.

³⁰ Vidéky, s. 60.

cevaplardan öğrenebilirsiniz. Zira çeşitli rütbelerdeki beylerin ismi budur: daha gelmedi – müsteşardır. Şimdi gelecek – daire başkanı. Geldi gitti – özel kalem müdürü. Görmedim – sıradan bir memur ve Vallahi bilmiyorum – bekçi.³¹

Imre Németh isimli Macar askeri ataşesi 1932'de yine Ankara-Kayseri yolculuğu yaparken geçtiği tüm duraklar hakkında kısa notlar almıştır. Kayseri'de kaldığı günlerde Adbulhaman Nafiz Paşa ile, ki o dönemde miralay idi, görüşüp sohbetlerde bulundu: *'Türk-Macar akrabalığından da bahsettik. Kalıcı olacağını tahmin edemediği Trianon antlaşmasına da değindik. Mohaç Savaşı'ndan sonra 150 sene boyunca Macaristan üç parçaya ayrılmasına rağmen ayakta kalmayı başardı- dedim. Eski güzel zamanlardan bahsettiğimize sevindi ve Bursa bölgelerinde bugüne kadar Macar asıllı bir şarkının millet tarafından söylenegeldiğini ve bu şarkının herhalde Osmanlıların Macaristan'daki hakimiyeti zamanına dayandığını vurguladı.*³² Sonra, Sivas-Tokat-Amasya-Samsun yolunu takip ederken iki Macarla da karşılaşmıştır. Birisi o dönemde Sivas'ta çalışan György Pintér isimli bir demir yolu mühendisi, diğeri ise o dönemde Samsun'da gezen Pál Bakos isimli bir misyonerdi. Macaristan'a gönderdiği raporun sonunda o dönemde hissettiği atmosferi bu şekilde özetledi:

*'Münevverler ve millet arasında ne ruhsal ne duygusal bağ var. Devlet memurları ve subaylar hep diğer bölgelerden geldikleri için sadece birbirleriyle bağ kurar, küçümsedikleri yerliler onlardan nefret eder. Bu anlaşmazlıkta yeni düzeni toptan reddeden ya da zorlukla kabul edenlerin ve İç Anadolu bölgesinde hissedilen dini fanatizmin büyük bir önemi olabilir. Dini görevlere ve eski adetlere karşı saygı göstermedikleri için Avrupalılarla aynı derecede devlet memurları ve subaylar da millet tarafından gâvur olarak nitelendirilir. Söylemeye cesaretleri yok, ama bu her yerde hissedilir. Yeni nesillerin yeni akıma kapılmasında kesinlikle başarı elde etmelerine rağmen yaşlıları hiç kazanamadılar.'*³³

Sizlerle paylaştığım hikayeler Macarların Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye üzerine yazdıkları anıların sadece küçük bir parçasıdır. Fakat görülüyor ki, geçen yüzyıl boyunca bu ülkenin her önemli dönüm noktasına en az bir Macar şahit olmuştur. Kırım savaşlarından I. Meşrutiyete, II. Abdülhamid döneminden II. Meşrutiyete, Birinci Dünya Savaşından Cumhuriyet dönemine kadar Türkiye'nin en mühim vakalarını ve şahsiyetlerini Macar vatandaşları yakından takip etme fırsatı yakalamışlardır. İnşallah bu ortak hazinemiz gelecekte Türkçe olarak okuyucularla ve tarih meraklılarıyla buluşacaktır.

³¹ Fehértájt, T., *A rejtelmes Anatóliában [Esrarengiz Anadolu'da]*, Budapest: Stádium Sajtóvállalat Rt., [t. y.], s. 9-11.

³² Hadtörténeti Levéltár [Macar Askeri Arşivi], HL Personalia, 112 d, Imre Németh'in raporu, s. 13.

³³ Németh, s. 39.

Abstract

Ottoman Empire and Turkey from the Hungarian Perspective (1850-1940)

After the improvement of Hungarian-Turkish bilateral relations in the 19th century, Hungarians arrived in great number in the Ottoman Empire for different reasons. Refugees, volunteers, researchers of various fields and engineers found the opportunity to visit Istanbul and other Turkish cities and wrote down their memories in form of diaries or books. This paper aims to shed light on the most important Hungarian secondary sources in which we can find interesting details on such personalities as Sultan Abdulhamid II, Enver, Cemal and Talat Pashas, and Mustafa Kemal Atatürk. Beside the well known figures of the late Ottoman Empire, these sources also contain complementary information on Ottoman sociology, ethnography, ethnology and economics. Hopefully these memoirs will be available in Turkish in the near future.

Keywords: Ottoman Empire, Hungarians, memoirs, Turkish Republic, travelers.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

FO: Foreign Office, Londra - FO/800/32.

HL: Hadtörténeti Levéltár, Budapeşte - HL Personalia, 112 d.

Araştırma Eserleri

ALDER, Lory – DALBY, Richard, *The Dervish of Windsor Castle. The Life of Arminius Vambery*, London: Bachman and Turner Ltd., 1979.

ARBANÁSZ, Ildkó – AYAN, Dursun – Csorba, György – Hermann, Róbert – Hóvári, János, *Macar Generalleri Osmanlı Hizmetinde. Richard Guyon ve György Kmety. Hurşid Paşa ve İsmail Paşa*, Budapeşte: Macar-Türk Dostluk Derneği Yayınları, 2013.

BÉLA, Horváth, *Anadolu 1913*, terc. Tarık Demirkan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

DÁVID, Géza – KÖPECZI, Béla – TASNÁDI, Edit – FODOR, Pál – TÓTH, Ferenc – BALLA, Antal – NAGY, Ferenc – TÓTH, Csaba – SOMOGYI, Gréta, *II. Ferenc Rákóczi'nin Hayatı ve Türkiye'deki Sürgün Günleri*, Budapeşte: Macar-Türk Dostluk Derneği Yayınları, 2005.

Egressy Gábor Törökországi Naplója 1849-1850 [Gábor Egressy'nin Türkiye Günlüğü 1849-1850], Pest: Kozma Vazul Ny., 1851.

FADLALLAH EL HEDAD, Mihály, *Utazásom Mesopotámiában és Irak-Arábiában [Mezopotamya ve Irak-Arabistan'da Sehayatim]*, Budapest: Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság-Révai Testvérek, 1904.

FEHÉRTÁJY, Tibor, *A Rejtelmes Anatóliában [Esrarengiz Anadolu'da]*, Budapest: Stádium Sajtóvállalat Rt., [t. y.].

GERMANUS, Gyula, *A Félhold Fakó Fényében [Hilalin Soluk Işığında]*, Budapest: Táncsics Könyvkiadó, 1963.

GÜNGÖRMÜŞ, Naciye, *Imre Thököly'nin İzmit Günleri: Késmárk Kontu, Kuruc Önderi, Orta Macar Kralı ve Erdel Beyi Imre Thököly'nin Hayatı ve İzmit Günleri*, Kocaeli, 2014.

HERMANN, Róbert - JOÓ, András - MÉSZÁROS, Kálmán - SERES, István, *Türkiye'de Kendilerine Sığınma Hakkı Tanınan Macar Mültecilerinin Özyaşamlarından Özetler*, Budapeşte: Macar-Türk Dostluk Derneği Yayınları, 2010.

HERMANN, Róbert, *Lajos Kossuth ve 1848-49 Yıllarında Macar Özgürlük Savaşı*, Budapeşte: Macar-Türk Dostluk Derneği Yayınları, 2003.

HÓVÁRI, János – TASNÁDI, Edit – TÜSKÉS, Anna – TÜSKÉS, Gábor – VÁSÁRY, István, *Tekirdağ Tarihinin Macar Yazarı Kelemen Mikes*, Budapeşte: Macar-Türk Dostluk Derneği Yayınları, 2012.

KLAPKA, György, *Emlékeimből [Hatıralarımdan]*, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1986.

KÚNOS, Ignác, *Anatóliai Kepek [Anadolu'dan Kareler]*, Budapest, 1893.

LANDAUER, Béla, *Glória*, Budapest: "Élet" Irodalmi és Nyomda Részvénytársaság, 1916.

NÉMETH, Gyula, *Kóborlások Kisásziában [Anadolu'daki Geziler]*, Budapest: Magyar Földrajzi Intézet, 1913.

ORBÁN, Balázs, *Törökországról s Különösen a Nökröl [Türkiye'den ve Özellikle Hanımlardan Bazı Satırlar]*, Budapest: Terebess Kiadó, 1999.

SERES, István, *Imre Thököly ve Türkiye*, Budapeşte: Macar-Türk Dostluk Derneği Yayınları, 2006.

STRAUSZ, Adolf, *Törökország [Türkiye]*, Budapest, 1905.

VÁMBÉRY, Ármin, *Küzdölmeim [Mücadelelerim]*, Dunaszerdahely: Lilium Aurum, 2001.

VÁRKONYI, Ágnes R., *Ilona Zrínyi „Avrupa'nın En Cesur Kadını”*, Budapeşte: Macar-Türk Dostluk Derneği Yayınları, 2006.

VIDÉKY, Emil, *Törökország Kalandok a Világháborúban [Birinci Muharebe Esnasında Türkiye'deki Maceralarım]*, Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1933.